

इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे मंडळ, धुळे
या संस्थेचे त्रैमासिक

॥ संशोधक ॥

पुरवणी अंक ४९ - मार्च २०२४ (त्रैमासिक)

- शके १९४५
- वर्ष : ९२
- पुरवणी अंक : ४९

संपादक मंडळ

- प्राचार्य डॉ. सर्जेराव भामरे
- प्रा. डॉ. मृदुला वर्मा
- प्राचार्य डॉ. अनिल माणिक बैसाणे
- प्रा. श्रीपाद नांदेडकर

अतिथी संपादक

- डॉ. मृणालिनी शेखर
- प्रो. (डॉ.) पांडुरंग भोसले
- प्रो. (डॉ.) कामायनी सुर्वे

* प्रकाशक *

श्री. संजय मुंदडा

कार्याध्यक्ष, इ. वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे ४२४००१
दूरध्वनी (०२५६२) २३३८४८, ९४२२२८९४७९, ९४०४५७७०२०

Email ID : rajwademandaldhule1@gmail.com

rajwademandaldhule2@gmail.com

कार्यालयीन वेळ

सकाळी ९.३० ते १.००, सायंकाळी ४.३० ते ८.०० (रविवारी सुट्टी)

सदस्यता वर्गणी : रु. २५००/-

विशेष सूचना : संशोधक त्रैमासिकाची वर्गणी चेक/ड्राफ्टने
'संशोधक त्रैमासिक राजवाडे मंडळ, धुळे' या नावाने पाठवावी.

अक्षरजुळणी : सौ. सीमा शिंत्रे, पुणे.

टीप : या नियतकालिकेतील लेखकांच्या विचारांशी मंडळ व शासन सहमत असेलच असे नाही.

INDEX

1. **Indian Classical Theatre: A Colossal Influence on Modern Indian Drama**
- Dr. Anand Uddhav Hipparkar 9
2. **Myth and Realism in Hayavadana by Girish Karnard**
- Dr. Anil Gaman Ahire 15
3. **Intersections of Indian Knowledge Systems, Culture, and Identity in Indian English Literature**
- Ankit Wadatkar 19
4. **Manache Shloka by Samarth Ramdas Swami: Guide for Psychological Well-Being**
- Dr. Archana Pandit 24
5. **Gender Disparity: An Ongoing Battle for Equality in India**
- i) Archana Singh, ii) Dr. Rajendra Sarode 28
6. **Indian Knowledge Systems (IKS) and Its Impact on Literary Discourse**
- Dr Sandeep Hanmantrao Patil 33
7. **Indian Knowledge System and its relevance to literature**
- Dr. Anuradha Ghodke 38
8. **English Literary Criticism : 16th to 19th Century Literary Criticism**
- Dr. Kamble Satwa Ramchandra 42
9. **What Makes Us Human: A Multifaceted Investigation**
- Dr. Laxman Arun Kshirsagar 46
10. **Concept of Consciousness: East precedes West**
- Dr. Neelkanth Jagannath Dahale 50

11. **Representation of Indian Culture in Shashi Deshpande's Novels**
- Dr. Sangharsh Abhiman Gaikwad ----- 54
12. **Indian Knowledge System and Higher Secondary English Textbook: A Collaborative Effort towards Awareness and Preference for Reading Indian Texts**
- i) Kavita Kailas Jadhav, ii) Dr. Dnyaneshwar B. Shirode ----- 58
13. **Swimming through the Waves of Beauty: An Analysis of Adi Shankara's 'Soundarya Lahari' (1959)**
- i) Mr. Kuldeep Abba, ii) Prof. Dr. Shilpagauri Prasad Ganpule ----- 63
14. **Use of Indian Myths, Culture and Tradition in Girish Karnad's Plays**
- Mr. Anil Rangnath Gambhire ----- 67
15. **A Study of Oppressed Women: Rituals and Rites of Sex Slavery in Lavani and Tamasha**
- i) Mr. Ganesh Mukund Pawar, ii) Dr. Rohidas Babasaheb Dhakane ----- 72
16. **Manipur Women's Folk Literature Through Feminist Lenses**
- i) Mr. Harishchandra Vasant Rao Shelke,
ii) Dr. Rohidas Babasaheb Dhakane ----- 77
17. **Journey of an ordinary human to a spiritual guide depicted in R.K. Narayan's 'The Guide' (1958)**
- Ms. Aruna S. Shinde ----- 81
18. **Resonance of Indian Mythical Archetypes in Amrita Pritam's Pinjar**
- i) Ms. Jasleen Kaur Sohanta, ii) Dr. Ashutosh Thakare ----- 85
19. **Nurturing Morals through Storytelling in Children's Literature**
- i) Ms. Sheetal Tanaji Chandane, ii) Dr. Ganesh Baban Sonawane ----- 91
20. **Influence of Spirituality and Literature on Indian Knowledge System**
- i) Ms. Vaidehi Joshi, ii) Prof. Dr. Shilpagauri Prasad Ganpule ----- 96

21. **Marathi Literature Influenced by Sant Tukarama's Writing**
- i) Prof. Pradeep Dattatraya Kadam, ii) Dr. Vinita Basantani ----- 102
22. **Indian Values and Literature: A Brief Study**
- i) Pooja Sonwane, ii) Prof. Dr. Shilpagauri Ganpule ----- 104
23. **Influence of Indian Knowledge System (IKS) On Literature**
- Dr Prachi Sinha ----- 114
24. **Rituals-Rites in Chetan Bhagat's Two States: The Story of My Marriage**
- i) Prajakta Changdeo Jogeshwarikar, ii) Prof. Sandeep P. Khedkar ----- 117
25. **The Depiction of Values in Mahesh Iknuchwar's play 'Holi'**
- Pancham Rahul Vijay ----- 121
26. **Examining the Relationships between Spirituality and Literature:
A Spiritual Consciousness Journey**
- Mr. Rohit Rajendra Warvadkar ----- 123
27. **Beyond The Margins : Folklore As Subtext in Girish Karnad's Plays Nagamandala**
- Dr. Sunanda S. Shelake ----- 128
28. **Exploring Indian Cultural Heritage: Insights from Sarojini Naidu's Folk Poetry**
- i) Mrs. Rupali Datta Pokharkar, ii) Prof. Dr. Shilpagauri Prasad Ganpule ----- 132
29. **The Interplay of Traditional Indian Values and Modern Western Influences
in Amulya Malladi's *The Mango Season***
- i) Ms. Prerana Mahadev Kshirsagar, ii) Prof. Dr. Manjusha Dhumal ----- 136
30. **A Place of Mythology in R.K. Narayan's 'The Financial Expert' (1952)**
- Mr. Esak Sayyad Shaikh ----- 140
31. **An Overview of Indian Story Telling Tradition in The Context of Indian
Knowledge System**
- Dr. Ganesh B. Sonawane ----- 145

32. **Unrevealed Facts and Facets of Caste and Societal System in India as Depicted in *Sita Warrior of Mithila* (2017)**
 - i) L. Vijayalakshmi, ii) Prof. Dr. Shilpagauri Prasad Ganpule ----- 148
33. **Ecological Crisis in Amitav Ghosh's 'The Hungry Tide'**
 - Ashok Vitthal More ----- 154
34. **Present status and views of Teacher Educators towards Teaching of Phonetics in Training Colleges: A Study**
 - Dr. Vijay Santu Patole ----- 158
35. **Indian Knowledge System: Vedic Period to the Contemporary Indian English Drama**
 - Dr. Ayodhya Kalyan Jadhav ----- 164
36. **Sanskrit Theatre: Milestone in the Indian Drama**
 - Dr. Santosh Dadu Ghangale ----- 168
37. **Toru Datt's Verse : Myths into Poetic Rendering**
 - Dr. Mrunalini Vasant Shekhar ----- 171
38. **IKS and Indian Folktales**
 - Avinash Bhagwan Shelke ----- 175
39. **The Role of Tradition in Kamala Markandya's *Nectar in a Sieve***
 - Smt. Dipali Sadashiv Suryawanshi ----- 179
40. **A kaleidoscopic survey of Indian Classical Drama (Sanskrit Theatre): Its Historical significance and Development**
 - Dr. Ganesh Chintaman Wagh ----- 183
41. **भारतीय ज्ञान परंपरा आणि गोंदिया जिल्ह्यातील 'बहुरूपी' लोककला**
 - भूमेश्वर शंकर शेंडे ----- 189

42. भारतीय ज्ञान परंपरा :लोकसंस्कृतीवाहक पोतराज
- डॉ.धनाजी उर्फ धनंजय सोमनाथ भिसे ----- 193
43. मराठी कादंबरीतील आदिबंध व मिथक समीक्षा
- डॉ. गजानन विठ्ठलराव भोसले ----- 199
44. भारतीय महाकाव्यामध्ये स्त्रियांच्या भूमिका: चिकित्सक अभ्यास
- १) डॉ. भिमराव दुंदा केंगले, २) डॉ. राजेंद्रकुमार सुखदेव देवकाते ----- 211
45. मिथकांची सांस्कृतिक भौतिकतावादी उकल: गिरिश कार्नाड यांच्या नाटकांचे ऐतिहासिक योगदान
- डॉ. माधुरी पाथरकर ----- 216
46. भारतीय ज्ञान प्रणाली आणि आदिवासी साहित्य
- १) निलोफर इसाक पठाण, २) प्राचार्य डॉ. अरुण कोळेकर ----- 221
47. भारतीय ज्ञान प्रणाली आणि आदिवासी विवाहविधी
- १) प्रो. डॉ.पांडुरंग भोसले, २) डॉ. सचिन रूपनर ----- 225
48. साहित्यातील मिथके (मराठी नाटक आणि मिथक)
- डॉ. राजश्री पराग देशपांडे ----- 229
49. भारतीय ज्ञान प्रणाली आणि साहित्यातील मिथके
- १) डॉ. ढोके भास्कर सुखदेव, २) उगले रामेश्वर भिकाजी ----- 232
50. भारतीय ज्ञान प्रणाली व ग्रामीण मराठी साहित्यातील धनगर समाज संस्कृतीचे दर्शन
- प्रा. डॉ. संदीप वाकडे ----- 236
51. भारतीय ज्ञान प्रणाली आणि शांता शेळके यांचे अनुवादित साहित्य
- शिल्पा चंद्रकांत पाटील ----- 239
52. भौगोलिक दृष्टीकोनातून भारतीय ज्ञानप्रणाली आणि समाजभाषा विज्ञानाचा अभ्यास
- डॉ. शुभदा सुरेश लोंढे ----- 242

53. भारतीय शिक्षण प्रणाली आणि संत साहित्य
- डॉ. स्नेहल संजय मराठे ----- 248
54. भारतीय ज्ञान प्रणाली आणि संत साहित्य
- स्वप्नाली प्रवीण बिरनाळे ----- 251
55. भारतीय ज्ञान प्रणाली आणि आदिवासी समाजजीवन व बोलीभाषा
- डॉ. वीणा माळी ----- 256
56. महाराष्ट्रातील संत साहित्याचा कृषी अनुबंध: चिकित्सक अभ्यास
- प्रा. विठ्ठल व्यंकटी कसले ----- 258
57. भारतीय ज्ञानप्रणाली आणि मराठी लोकसाहित्यातील नृत्यप्रकार : एक आकलन
- मुंढे गोविंद देवराम ----- 262
58. भारतीय ज्ञान प्रणाली आणि लोकसाहित्यातील रूढी, परंपरा व संस्कृती
- प्रो. (डॉ.) बाबासाहेब शेंडगे ----- 266
59. गौतम बुद्धांच्या धम्मातील 'करुणा-मैत्री-बंधुभाव' आणि बाबुराव बागूल यांचे कथात्म साहित्य
- डॉ. अश्विनी आत्माराम तोरणे ----- 269
60. भारतीय मूल्य एवं साहित्य (रामवृक्ष बेनीपुरी के 'सुभान खाँ' तथा 'सरजू भैया'
कहानियों के विशेष संदर्भ में)
- डॉ. बेबी श्रीमंत खिलारे ----- 273
61. कविता का सौन्दर्यशास्त्र और उसके सामाजिक निहितार्थ
- डॉ. अरुण प्रसाद रजक ----- 276
62. स्त्री विमर्श की हस्ताक्षर : राजी सेठ
- प्रा डॉ द्वारका गिते-मुंढे ----- 281
63. समकालीन हिंदी साहित्य मे नारी अस्मिता और अभिव्यक्ति के विविध आयाम. (मानवतावादी दृष्टि)
- प्रा. डॉ. रंजना वर्दे ----- 285

64. समकालीन आदिवासी साहित्य और जीवन
- डॉ. विद्या बाबूराव खाडे ----- 288
65. भारतीय ज्ञान प्रणाली एवं नई शिक्षा नीति २०२० में सांस्कृतिक चेतना
- डॉ. राखी के शाह ----- 291
66. भक्तिकालीन साहित्य और जीवन मूल्य
- त्रिवेणी विश्वजीत जाधव ----- 295
67. लोकसाहित्य की प्राचीन परंपरा एवं परिचय
- प्रा. डॉ. सारिका आप्पा भगत ----- 299
68. लोकसाहित्यकार - डॉ. हरिसिंह पाल
- 1) प्रा.मेघा बाबासाहेब तळपे, 2) डॉ.हनुमंत दशरथ जगताप ----- 303
69. महानगरीय कथा साहित्य में नारी विमर्श
- डॉ. पवार सीताबाई नामदेव ----- 305
70. नादिरा बब्बर कृत 'सुमन और सना' नाटक में अभिव्यक्त रंगमंचीय दृष्टि
- 1) प्रो. डॉ. सदानंद भोसले, 2) विजय देवकर ----- 308
71. भारतीय ज्ञान परंपरा और संत साहित्य
- प्रा.डॉ.वैशाली विठ्ठल खेडकर ----- 312
72. 'श्रीमद्भगवद्गीता' के विचारों की प्रासंगिकता: 'गाथा कुरुक्षेत्र की'
- प्रो. (डॉ.) कामायनी गजानन सुर्वे ----- 316

भारतीय ज्ञान प्रणाली आणि आदिवासी विवाहविधी

१) प्रो. डॉ. पांडुरंग भोसले

महात्मा फुले महाविद्यालय,
पिंपरी-पुणे

२) डॉ. सचिन रूपनर

अण्णासाहेब आवटे कॉलेज,
मंचर, पुणे

गोपवारा:

भारतीय ज्ञान परंपरा ही अतिशय प्राचीन असून ती आजतागायत अव्याहतपणे वाहत आहे. अशा ज्ञान परंपरा केवळ भारतीय संस्कृतीतच अस्तित्वात आहेत असे नसून त्यांचे अस्तित्त्व इतर प्राचीन संस्कृतीमध्ये देखील होते. आजही आपल्या देशात या ज्ञान परंपरांचे महत्त्व अबाधित आहे. आपल्या देशातील प्रत्येक नागरिक या ज्ञान परंपरांना अनुसरूनच आपले जीवन व्यतित करित आहे. मात्र बदलत्या काळाच्या ओघात त्याचे जीवनमान बदलले आहे आणि त्यानुसार त्याच्या सण-उत्सव, रूढी, परंपरा, विवाह साजरे करण्याच्या पद्धतीतीकाही अंशी बदल झाले आहेत. ब्रिटिश राजवटीच्या आगमनाबरोबर भारतीय समाजात आधुनिक युगाचा प्रारंभ झाला आणि त्याच्या प्रभावामुळे पारंपरिक भारतीय विवाहसंस्थेत मूलभूत बदल घडून येऊ लागले. याला कारण म्हणजेच देशात झालेली औद्योगिक क्रांती, पुरोगामी विचारांचा प्रभाव, उदारमतवादी दृष्टिकोन, शिक्षणाचा प्रसार व प्रचार, सामाजिक समता, समाजसुधारकांचे प्रयत्नव शासनाने केलेले कायदे इत्यादींमुळे पूर्वीच्या काळी होणारे विवाह आणि आज होणारे विवाह यामध्ये काही प्रमाणात बदल झालेले दिसून येतात. त्याला आदिवासी समाजही अपवाद ठरत नाही. म्हणून आदिवासींमध्ये आजकाल होणाऱ्या विवाहांचे स्वरूप काहीसे बदललेले दिसते.

उद्दिष्टे :

भारतीय ज्ञान प्रणालीचा परंपरागत विचार करता समाजव्यवस्थेचे एक महत्त्वपूर्ण अंग असणारी कुटुंबव्यवस्था आणि ती आकाराला येण्यासाठी आवश्यक असणारा विवाहविधी प्राचीन काळी कसा होता व बदलत्या कालप्रवाहाबरोबर आदिवासी विवाहविधीत जे बदल झालेले आहेत त्याचा शोध घेण्याचा प्रयत्न प्रस्तुत शोधनिबंधात केला जाणार आहे.

प्रास्ताविक :

समाजात वावरत असताना कोणतीही व्यक्ती आपले जीवन नियंत्रित करणाऱ्या समाजमान्य नियमांचे, रूढी, परंपरांचे पालन करत असते. मानवी जीवनावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी समाजात ज्या काही सामाजिक संस्था आहेत त्या संस्थांनी आखून दिलेल्या मर्यादितच प्रत्येक व्यक्ती आपले वर्तन करत असते. म्हणूनच प्रत्येक मनुष्यप्राणी परंपरेने चालत आलेल्या रूढी, परंपरा, श्रद्धा, समजुती, रीतिरिवाज यांचे अनुसरण करतच आपले जीवन व्यतित करत असतो. समाज व्यक्तीला अनियंत्रित स्वातंत्र्य कधीच देत नाही. समाज कोणत्याही व्यक्तीचे अनिर्बंध, विपरीत वर्तन सहन करत नाही. समाज निकोप रहावा, समाजातील सर्व व्यक्ती सुरक्षित रहाव्यात म्हणून समाजाद्वारे व्यक्तीच्या वर्तनाला मर्यादा घातल्या जातात. समाजात प्रचलित असणारे सांस्कृतिकमूल्ये, सामाजिक प्रमाणके, विचारसरणी या घटकांद्वारे व काहीसामाजिकसंस्थांच्या माध्यमातून हे निर्बंध, मर्यादा घातल्या जातात. समाजात अस्तित्वात असणाऱ्या या सामाजिकसंस्था सर्वच व्यक्तींच्या आचरणात एक प्रकारची अनुरूपता घडवून आणतात. त्यामध्ये विवाहसंस्थाही एक महत्त्वाची भूमिका बजावते. विवाहसंस्था ही सार्वत्रिक असून विवाहा संदर्भात कोणत्याही प्रकारचे बंधन नसणारा एकही समाज अस्तित्वात नाही. यावरून समाजातील विवाहसंस्थेचे महत्त्व आधोरेखित होते.

हिंदू धर्मातील इतर समाजाप्रमाणेच आदिवासी समाजातही विवाहसंस्था अस्तित्वात आहे. आदिवासी लोक विवाह ही एक अटळ व आवश्यक बाब मानतात. त्यांचा विवाहाकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन वैयक्तिक नाही. विवाह हा एक धार्मिक संस्कार, प्रणयसुख मिळवण्याचे साधन असल्याचे ते मानत नाहीत. तर ते दोन कुटुंबांना एकत्रित आणण्याचा तो करार आहे, असे समजतात. म्हणून प्रस्तुत ठिकाणी भारतीय ज्ञान प्रणालीचे प्राचीन स्वरूप अभ्यासून त्या काळात आदिवासी समाजात होणारे विवाहविधी व हल्लीच्या आधुनिक काळात होणारे आदिवासी समाजातील विवाहविधी यामध्ये कोणत्या